

ועשית הישר והטוב

שורות אלו מהולות בעצב על פטירתו של הרב יהודה עמיטל ז"ל. הקיימת צורה נאותה יותר לכבד את זכרו, מאשר להביא כאן קטע מתורתו? לדעתי, לא. ואכן בחרתי בקטע, המהווה לדעתי, מעין מבוא לספר דברים, שאחד מיסודותיו הוא הכלל המוסרי הגדול (ו, יח): "וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב". "המסר הראשון של היהדות – כתב הרב עמיטל – היא המחוייבות לצדקה ומשפט. כך נאמר אצל אברהם אבינו (בראשית יח, יט): כִּי יִדְעֶתְיוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה אֶת בְּנָיו וְאֶת בָּיתוֹ אֲחֵרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט". הרב מדגיש, "לא נאמר כאן ושמרו את מצות ה', כי עדיין לא ניתנו מצוות". בדברים אלה הוא מפתח את עמדתו של הראי"ה קוק הקובע שבבסיס ההלכה מצוי "המוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם" (ראה 'עולם בנוי וחרב ובנוי' עמ' 98 וא"י).

לדעתי, יש לקביעה זאת מימד פסיכולוגי חשוב, ומתוך כך היא עומדת בניגוד מוחלט למשנתו של דמות אחרת שהעשירה גם היא את תודעתנו הישראלית, פרופ' ישעיהו ליבוביץ'. ליבוביץ' הדגיש חזור והדגש את היותנו מצווים, מצווים על ידי ההלכה. כאשר הוא היה נשאל, ומה עם "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח)? הוא היה מפנה אותנו לסיומו של הכתוב: "אֲנִי ה'!" עמנואל קאנט, הפילוסוף הגרמני הגדול, מטיל כאן את צילו, והתוצאה היא פרדוקסלית. אנסה להסביר זאת. נתאר לעצמנו אדם העושה צדקה כדי להשכיח את עוונותיו או כדי להאדיר את שמו. היצר הרע התערב בצדקה ופגם אותה. הדברים ברורים, אך אנא, נתאר לעצמנו דוגמה נגדית, אדם הנותן צדקה מתוך חמלה ואמפתיה, בראותו מישחו המתייסר בסבלותיו. כאן מעורב דווקא היצר הטוב, אך לפי קאנט גם הוא מפריע. האמנם לגיטימי לפעול מתוך חמלה, או שמא אין צדקה זאת מעשה מוסרי כלל. פעילות מוסרית היא זאת המודרכת אך ורק מתוך כיבוד החוק המוסרי. הפתעה מדהימה! גם היצר הטוב פסול במוסר, מפני שהוא "יִצָּר", רגש, ולא חובה שמקורה בתבונה.

את השאלה הזאת, ניתן לתרגם ל"יהודית". המותר לי להיות מודרך על ידי היצר הטוב בצדקה, או שמא חייב אני לתת צדקה אך ורק כמצווה. ליבוביץ' הלוא אסר לערבב רגשות בשמירת ההלכה, לא לאומיים ואף לא מוסריים. אפילו אהבת הריע מבוססת על ההלכה ורק עליה: "אֲנִי ה'!" כבר רבי שמחה בונם מפשיסחה התלבט בשאלה זאת (רמתים צופים כז, עד) ונהג לתת פעמיים צדקה: "כי זה שנותן לעני בתורת רחמנות - אינו בכלל צדקה. והוא כמו שמבריא גופו, שאינו יכול לסבול עוד רחמנותו וצרותיו. ולזה, צריך ליתן צדקה כמה פעמים, עד שלא ירע לבבך. היינו, שלא יהיה עוד רחמנות על העני המקבל, ואז מקיים אחרי זה מצות צדקה". הרב עמיטל הלך בדרך אחרת. כפי שהוא כותב: "יש מצוות שאדם

צריך לקיים אותן לא משום שנצטווה מפי הגבורה, אלא משום שזהו רצונו וזאת הכרתו הפנימית [של האדם]."

הרב עמיטל מפנה אותנו למהר"ל בפירושו לרש"י (גור אריה שמות כ, כב). ברקע עומד הפסוק (שמות כב, כד): "אִם כָּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֲנִי עִמָּךְ לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה..." על 'אם' זה, ועל שכמותו בשני מקומות נוספים תמהו חכמים? 'אם' פירושו 'במקרה ש-', 'כאשר', כאילו תוך הנחת האפשרות שהדבר לא ייעשה. הכיצד? הלוא חובה להלוות לעני. המהר"ל נותן תשובה פרדוכסלית: "יש לפרש מה שכתב לשון 'אם' אף על גב דחובה הם, מפני שאם יעשה מחובה כאילו מקיים גזירת המלך - אין הדבר לרצון להקב"ה". לפנינו פרדוכס הדומה לפרדוכס האהבה: "כשיעשה [האדם] מרצונו הוא [הקב"ה] מרוצה... אם הלווה כסף כאילו מקיים גזירת המלך, אין זה מצווה, כי צריך שיהיה מצוות הלוואה מרצונו בלב טוב". המהר"ל מפנה אותנו לפסוק שנתפרש בצורה הפוכה לעיל: "כדכתיב אף בנתינה (דברים טו, י) "נָתַן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא יָרַע לְבַבְךָ בְּתִתֶּנּוּ לוֹ" – נתת לו, ולמרות זאת התורה מצפה ממך משהו נוסף: "וְלֹא יָרַע לְבַבְךָ", היא מצפה שלבך יתייחס לסובל, לסודה של המצווה, ולא רק למצוותיות שבה: "וְעֲשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב".

גם זאת למדנו מהרב יהודה עמיטל הישר והטוב, לשים לב למקומות נידחים במסורתנו, בהם מצויה ההדרכה לחיינו היום.